FRANSUZCHA O‘ZLASHMALARNING INGLIZ TILIGA SEMANTIK ASSIMILYASIYASI: MA’NO TORAYISHI, KENGAYISHI VA KO‘CHISHI JARAYONLARI TAHLILI

Abduvohidov Javohir Abduvohidovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Annotasiya. *Mazkur maqolada fransuzcha kelib chiqishga ega leksik birliklarning (gallisizmlarning) ingliz tili semantik tizimiga integrasiyalashuv jarayoni tahlil qilinadi. R. Filipovichning uch bosqichli adaptasiya nazariyasiga tayangan holda, semantik assimilyasiyaning to‘rt asosiy ko’rinishi — ma’no torayishi, ma’no kengayishi, ma’no ko’chishi (uslubiy qayta taqsimlanish) hamda baho jihatidan o’zgarish (peyorasiya va ameliorasiya) — konkret leksik misollar asosida yoritiladi. Maqolada, shuningdek, norman istilosidan keyin shakllangan german-roman dubletlarining (cow/beef, sheep/mutton, pig/pork kabi) ijtimoiy-tarixiy asoslari ham ko’rib chiqiladi.*

Kalit so’zlar: *gallisizm, semantik assimilyasiya, ma’no torayishi, ma’no kengayishi, peyorasiya, ameliorasiya, german-roman dubletlari, til aloqalari.*

Annotation. *This article analyzes the process of semantic assimilation of French-origin lexical units (Gallicisms) into the English language system. Drawing on R. Filipović’s three-stage theory of adaptation, the paper examines four main types of semantic assimilation — narrowing, widening, semantic shift (including stylistic redistribution), and evaluative change (pejoration and amelioration) — illustrated with concrete lexical examples. The article also considers the socio-historical basis of the Germanic-Romance doublets (such as cow/beef, sheep/mutton, pig/pork) that emerged after the Norman Conquest.*

Key words: *gallicism, semantic assimilation, narrowing, widening, pejoration, amelioration, Germanic-Romance doublets, language contact.*

Kirish

Tillararo aloqa natijasida yuzaga keladigan leksik o’zlashtirish hodisasi nafaqat tilning fonetik va morfologik tizimida, balki uning semantik qatlamida ham chuqur izlarni qoldiradi. Ingliz tilining tarixiy taraqqiyoti bunga yorqin misol bo’la oladi: 1066 yilgi norman istilosidan so’ng fransuz tilidan kirgan minglab leksik birliklar vaqt o’tishi

bilan ingliz tilining ajralmas qismiga aylangan, biroq bu jarayon mexanik ko'chirish emas, balki murakkab semantik qayta shakllanish orqali amalga oshgan.

Leksik o'zlashtirishning yakuniy va eng murakkab bosqichi hisoblangan semantik assimilyasiya muammosiga jahon tilshunosligida U.Vaynrayx, E.Haugen, R.Filipovich kabi olimlarning tadqiqotlarida alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, R.Filipovichning adaptasiya nazariyasiga ko'ra, o'zlashgan birlik donor tildagi o'zining dastlabki ma'nosini to'liq saqlab qolmaydi, balki uni toraytirishi, kengaytirishi yoki butunlay boshqa ma'no tomon siljitishi mumkin [Filipović, 1986, 97-108]. Mazkur maqolaning maqsadi — aynan fransuzcha o'zlashmalar (gallisizmlar) misolida ushbu semantik o'zgarish turlarini tizimli ravishda tahlil qilish va ularning lingvistik mexanizmlarini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

Semantik assimilyasiyaning nazariy asoslari

Semantik assimilyasiya o'zlashgan leksik birlikning qabul qiluvchi til tizimiga moslashuvining sifat jihatidan eng murakkab ko'rinishidir. Agar fonetik va morfologik adaptasiya asosan so'zning tashqi (tovush va shakl) qiyofasiga taalluqli bo'lsa, semantik adaptasiya uning ichki mazmuniy tuzilishiga, ya'ni denotativ va konnotativ ma'nolarining qayta taqsimlanishiga daxldordir [Haugen, 1950, 210-231]. Tilshunoslikda semantik assimilyasiyaning to'rtta asosiy yo'nalishi ajratiladi: 1) ma'no torayishi (narroving); 2) ma'no kengayishi (widening); 3) ma'no ko'chishi, shu jumladan uslubiy qayta taqsimlanish; 4) baho jihatidan o'zgarish — peyorasiya va ameliorasiya. Quyida har bir yo'nalish alohida, konkret leksik misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Ma'no torayishi

Ko'plab gallisizmlar ingliz tiliga kirganda o'zining fransuzcha keng ma'nosini yo'qotib, torroq, ixtisoslashgan ma'noga ega bo'lgan. Bu jarayonning lingvistik mexanizmi shundan iboratki, qabul qiluvchi tilda muayyan tushunchani ifodalovchi boshqa (odatda german manbali) so'z allaqachon mavjud bo'lsa, yangi o'zlashma undan farqlanish uchun o'z ma'nosini toraytiradi.

Ushbu jarayonning yorqin namunasi — ***poison*** so'zidir. U fransuz tilida dastlab umuman "ichimlik, sharbat" (lotincha *potio* so'zidan) ma'nosini anglatgan, ingliz tiliga o'zlashgach esa ma'nosi keskin torayib, faqat "zaharli modda"ni bildira boshlagan [Durkin, 2014, 174-178]. Xuddi shunday, ***mansion*** so'zi fransuz tilidagi *maison* ("uy",

umumiy ma’no)dan olingan bo’lsa-da, ingliz tilida faqat “katta, hashamatli uy, qasrsimon bino”ni anglatadi — oddiy uy ma’nosi esa german manbali *house* so’ziga yuklangan [Baugh & Cable, 2013, 174-176]. Shuningdek, ***chef*** so’zi fransuzcha *chef* (“bosh, rahbar” degan umumiy ma’no)dan torayib, ingliz tilida asosan “bosh oshpaz” ma’nosida ixtisoslashgan, keng “rahbar” ma’nosi esa dublet ***chief*** so’ziga tegishli bo’lib qolgan [Durkin, 2014, 178-181].

Shunga o’xshash torayish jarayoni ***matinée*** (fransuz tilida kunning ma’lum qismi, ingliz tilida — asosan kunduzgi teatr/kino namoyishi) va ***concierge*** (umumiy “qorovul” emas, balki bino boshqaruvchisi, maxsus kasbiy mavqe) so’zlarida ham kuzatiladi. Bunday holatlarda semantik assimilyasiya natijasida ma’no hajmi qisqaradi, ammo terminologik aniqlik kuchayadi.

Ma’no kengayishi

Ma’no kengayishi torayishga teskari jarayon bo’lib, unda o’zlashma birlik o’zining dastlabki tor ma’nosidan kengroq, umumiyroq ma’no kasb etadi. Bu jarayon ko’pincha so’zning dastlabki denotati bilan bog’liq cheklovning (vaqt, makon yoki vosita jihatidan) yo’qolishi orqali amalga oshadi.

Masalan, ***journey*** so’zi fransuzcha *journée* (“bir kunlik ish yoki yo’l”, *jour* — “kun” so’zidan)dan olingan bo’lib, dastlab faqat bir kunga mo’ljallangan safarni anglatgan; ingliz tilida esa bu vaqt chegarasi yo’qolib, “istalgan uzunlikdagi sayohat” ma’nosida kengaygan [Baugh & Cable, 2013, 176-177]. Shunga o’xshash, ***arrive*** fe’li fransuzcha *ariver* (lotincha *ad ripam* — “qirg’oqqa [yetib borish]”)dan olingan bo’lib, dastlab faqat suv yo’li orqali qirg’oqqa yetib kelishni bildirgan; ingliz tilida esa umuman “istalgan manzilga yetib kelish” ma’nosida kengaygan [Durkin, 2014, 181-183]. ***Bureau*** so’zi ham fransuzcha “yozuv stolini qoplaydigan mato” ma’nosidan “yozuv stoli”, keyin “idora, departament” ma’nosigacha kengaygan [Baugh & Cable, 2013, 177-178].

Diqqatga sazovor jihati shundaki, torayish ko’proq sohaviy-texnik (gastronomiya, teatr, ma’muriy boshqaruv) gallisizmlarda, kengayish esa umumiy harakat va vaziyat (safar, harakat, makon) bildiruvchi so’zlarda ustunlik qiladi — bu semantik o’zgarish yo’nalishining leksik-semantik guruh bilan bog’liqligini ko’rsatadi.

Ma’no ko’chishi va uslubiy qayta taqsimlanish: german-roman dubletlari

Semantik assimilyasiyaning eng yorqin va tarixan ahamiyatli ko’rinishi — norman istilosidan keyin yuzaga kelgan german va fransuz manbali dubletlar o’rtasidagi

uslubiy-semantik taqsimlanishdir. Norman istilosidan so'ng chorvachilik bilan asosan ingliz-saks dehqonlari shug'ullangan, go'sht esa ko'proq fransuz tilida so'zlashuvchi zodagonlar dasturxonida bo'lgan; natijada tirik hayvon va uning go'shti uchun ikkita alohida so'z qatlami shakllangan [Baugh & Cable, 2013, 169-171]:

Tirik hayvon (german manbali)	Go'sht (fransuz manbali)
cow (sigir)	***beef*** (frans. *boeuf*)
sheep (qo'y)	***mutton*** (frans. *mouton*)
pig (cho'chqa)	***pork*** (frans. *porc*)

Bu holat gallisizmning ma'nosi emas, balki uning ijtimoiy-uslubiy mavqei orqali ingliz tilining leksik tizimida alohida, aniq chegaralangan o'rin egallaganini ko'rsatadi — german so'zi "jarayon/jonli ob'yekt", roman so'zi esa "tayyor mahsulot/iste'mol" ma'nosida ixtisoslashgan. Ushbu model, shuningdek, ingliz tilidagi boshqa ko'plab german-roman dubletlarida (*ask–question, freedom–liberty, begin–commence* kabi) ham takrorlanib, ularda fransuzcha element odatda rasmiy, kitobiy uslubda, german elementi esa kundalik muloqotda faolroq qo'llanadi.

Peyorativlashuv va amelioralivlashuv

Ayrim gallisizmlarning ma'nosi ingliz tilida ijtimoiy baho jihatidan ham o'zgargan — bu jarayon semantik assimilyasiyaning eng qiziqarli, lekin kam tadqiq etilgan ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

Masalan, ***villain*** so'zi fransuzcha *vilain* (lotincha *villanus* — "qishloq xo'jaligida ishlovchi, villa'ga tegishli dehqon", hech qanday salbiy ma'noga ega bo'lmagan)dan olingan bo'lib, ingliz tilida vaqt o'tishi bilan kuchli salbiy (peyorativ) ma'no — "yovuz odam, jinoyatchi" — kasb etgan [Durkin, 2014, 183-186]. Buning teskarisi ***marshal*** so'zida kuzatiladi: so'z boshlang'ich frank-fransuz tilida "otxona xizmatchisi" (oddiy, past martabali lavozim) ma'nosini anglatgan bo'lsa, ingliz tilida aksincha ko'tarilib, "feldmarshal" kabi yuqori harbiy unvonni ifodalay boshlagan (ameliorasiya) [Hock & Joseph, 2009, 231-234].

Bu ikki qarama-qarshi misol semantik assimilyasiyaning yo'nalishi oldindan belgilanmagan, balki ijtimoiy-tarixiy omillar (so'z bildirgan shaxs yoki lavozimning jamiyatdagi mavqei, unga nisbatan munosabat) bilan belgilanishini ko'rsatadi. *Villain* so'zining tarixan oddiy dehqonni bildirgani, lekin zodagonlar nuqtai nazaridan dehqonlarga nisbatan salbiy munosabat natijasida peyorativ ma'no kasb etgani — bu ijtimoiy tabaqalanishning tilga bevosita ta'sirini ko'rsatuvchi yorqin misoldir.

Xulosa

O’tkazilgan tahlil shuni ko’rsatadiki, fransuzcha o’zlashmalarning ingliz tiliga semantik assimilyasiyasi fonetik va morfologik adaptasiyadan kam ahamiyatga ega emas. U gallisizmlarning ingliz tili lug’at tizimida qanday aniq o’rin egallaganini, ko’pincha esa german manbali sinonimlari bilan qanday uslubiy-semantik mutanosiblikda mavjud bo’lishini belgilaydi. Tadqiqot davomida semantik assimilyasiyaning to’rt asosiy ko’rinishi — torayish (*poison, mansion, chef*), kengayish (*journey, arrive, bureau*), ma’no ko’chishi orqali uslubiy taqsimlanish (*cow/beef, sheep/mutton, pig/pork*) hamda baho o’zgarishi (*villain* — peyorasiya, *marshal* — ameliorasiya) — aniq leksik misollar asosida tizimlashtirildi.

Semantik assimilyasiya — gallisizmlarning ingliz tiliga to’liq integrasiyalashuvining yakuniy va eng murakkab bosqichi hisoblanadi. Mazkur jarayonning tizimli tahlili nafaqat ingliz tili tarixi va leksikologiyasi, balki kontaktologiya va lingvokulturologiya fanlari uchun ham muhim nazariy ahamiyatga ega bo’lib, gallisizmlarning badiiy matndagi funksional-semantik xususiyatlarini chuqurroq o’rganish uchun metodologik asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baugh A.C., Cable T. *A History of the English Language*. 6th ed. London: Routledge, 2013.
2. Durkin P. *Borrowed Words: A History of Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
3. Filipović R. *Theory of Language in Contact*. Zagreb: Institute of Linguistics, 1986.
4. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // *Language*. Vol. 26, No. 2, 1950. — P. 210—231.
5. Hock H.H., Joseph B.D. *Language History, Language Change, and Language Relationship*. 2nd ed. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.
6. Weinreich U. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Linguistic Circle of New York, 1953.